

Ханс Магнус Енценсбергер

Хамерштајн

или

непоколебљивост

Немачка историја

Уредник
Зоран Колунџија

Страх не може бити поглед на свет

К. ф. Х.

Наслов оригинала:
Hammerstein oder der Eigensinn - Hans Magnus Enzensberger
I izdanje 2008, Nemačka

Copyright © Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2008.

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2011.

Средства за превод овог дела доделио је Гетеов институт
који делује под окриљем Министарства спољних послова
Савезне Републике Немачке.

Ханс Магнус Енценсбергере

Хамерштајн
ИЛИ
непоколебљивост

Немачка историја

Са немачког превеле
Босиљка Милакара и Ана Милакара

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

САДРЖАЈ

Тежак дан	9
Узорна каријера једног кадета	13
Врло стари клан и веза одговарајућа сталежу	14
Неугодни деда	18
Неколико анегдота	21
<i>Постхумни разговор са Куртом фон Хамериштајном (I)</i>	24
Први коментар. Страхоте Вајмарске Републике	29
<i>Постхумни разговор са Куртом фон Шлајхером</i>	34
Други коментар. Купко маневара и интрига	45
Тешка времена	46
Три кћери	54
Службени послови	67
Под велом тајне	72
Необично ходочашће	77
Једна ветеранска прича	81
Узбудљиви живот господина фон Ранкеа	83
Наступ једне чешке даме	89
<i>Постхумни разговор са Рут фон Мајенбург (I)</i>	91
Покушаји у последњем тренутку	92
Трећи коментар. О раздору	97
Невидљиви рат	100
Вечера са Хитлером	102
Листа присутних званица 3. фебруара 1933	103
Москва прислушкује	105
<i>Постхумни разговор са Куртом фон Хамериштајном (II)</i> ..	109
Готове чињенице	112
Хинденбург шаље поздраве	117
<i>Постхумни разговор са Куртом фон Хамериштајном (III)</i> ..	117
<i>Постхумни разговор са Вернером Шолемом</i>	123
Рођени обавештајац	131
Две веома различите свадбе	135

Пруски стил живота	145
Масакр	146
Обрачун потпуно друге врсте	147
Живот по страни (I)	151
<i>Постхумни разговор са Рут фон Мајенбург (II)</i>	152
<i>Постхумни разговор са Леом Ротом</i>	156
Испитивање „терена“	160
<i>Постхумни разговор са Хелгом фон Хамерштајн (I)</i>	164
О кривичном предмету бр. 6222	165
<i>Постхумни разговор са Хелгом фон Хамерштајн (II)</i>	168
Један рођендан и његове последице	170
Сасвим другачији живот једног агента	172
Кртица у Бендлерблоку	174
Још један двоструки живот	179
Из Леовог кадровског акта	183
Без Хелге	185
Из шуме политичких скретања	188
Порука из Москве	189
Инквизиција	191
Трећа кћер у пауковој мрежи шпијунаже	197
Четврти коментар. Руска клацкалица	201
Маршалови поздрави	206
Обезглављена армија	208
Хелга или усамљеност	212
Пети коментар. О скандалу истовремености	215
Посете на село	219
Растанак	223
<i>Постхумни разговор са Рут фон Мајенбург (III)</i>	223
Рат	230
Држање по страни (II)	233
Из Фиреровог главног штаба	236
Сахрана	237
Шести коментар. Неколико речи о племству	240

Соба у Бендлерблоку	245
<i>Постхумни разговор са Лудвигом фон Хамерштајном</i>	250
Бекство	258
Сећање на једну власницу дрогерије	262
Хватање атентатора	267
Породица	268
Некроза власти	271
Берлин, на крају	277
Повратак	280
Мајка	282
Четири дуга повратка у нормалу	286
Почетак у Новом Свету	289
Буђење спавачице	293
Питања на граници	296
<i>Постхумни разговор са Мари Луиз фон Минхаузен</i>	299
Хелгине задње године	301
Седми коментар. Ћутање Хамерштајнових	303
Зашто ова књига није роман. <i>Постскриптум</i>	305
Извори	319
Захвалност	325
О фотографијама	327
Регистар имена	329
Родослов: види задње корице књиге	

Брак генерала Курта фон Хамерштајна – Екорда (Kurt von Hammerstein – Equord) био је благословен са седморо деце, четири кћери и три сина. Овде ће бити говора о њему и његовој породици.

ТЕЖАК ДАН

Као и сваког јутра, генерал је 3. фебруара 1933. тачно у седам сати напустио свој стан у источном крилу Бендлер-блока (Bendlerblock).^{*} Пут до његових службених просторија није био дуг. Биле су спрат ниже. Тамо је требало још исте вечери да седне за сто са човеком по имену Адолф Хитлер.

Колико га је често пре тога сретао? Кажу да га је срео већ у зиму 1924/25. у кући фабриканта клавира Едвина Бехштајна (Edwin Bechstein), кога је дуго познавао. То каже његов син, Лудвиг.^{**} Хитлер није оставио неки утисак на њега. Описао га је тада као смушењака, свакако као вештог смушењака. Госпођа Хелена Бехштајн је од самог почетка била Хитлерова велика обожаваатељка. Она га је у његовом Минхенском периоду не само финансирала – реч је било о кредитима и накиту – него га је и увела у оно што је сматрала добрим друштвом. Приређивала је за Хитлера велике свечане вечере, да би га упознала са утицајним пријатељима и научила га како се за столом барата ножем, када и где се једној дами љуби рука и како се носи фрак.

Неколико година касније, 1928. или 1929, Хитлер је навратио у геренаралов приватни стан, недалеко од Железничке станице Зоо у Харденбергштрасе (Hardenbergstraße), вероватно да би испитао шта се у Генералштабу мисли о њему.

^{*} Комплекс зграда који је служио у војне сврхе (фотографија на страни 247)

^{**} Други син Курта фон Хамерштајна.

Курт фон Хамерштајн, око 1934.

Франц фон Хамерштајн*, тада седам или осам година стар, сећа се како је његов отац дочекао ову посету: „Седели су на балкону и разговарали. Мишљење мог оца о овом човеку: говори превише и то врло несређено. Отац га је презрео. Упркос томе, Хитлер се трудио око њега и послао му бесплатну претплату за један нацистички часопис.“

До трећег сусрета дошло је у кући господина фон Еберхарта (Eberhardt) 12. септембра 1931. године по жељи Хитлера, који је тада предводио другу по величини немачку партију. Хамерштајн је свом пријатељу (и тадашњем министру одбране) Шлајхеру (Schleicher) рекао преко телефона: „Велики човек из Минхена жели са нама да разговара“. Шлајхер је одговорио: „Ја, нажалост, не могу.“ Разговор је трајао четири сата. Први сат је Хитлер непрекидно говорио – све до примедбе Хамерштајна. Следећа три сата се дискутовало, а Хамерштајн је – по господину фон Еберхарту – на крају истакао: „Ми то само желимо лаганије. Иначе смо, заправо, истог мишљења.“ Да ли је стварно то рекао? То би могао бити наговештај дубоко укоревљених подвојености у време кризе, којих нису биле поштеђене ни најмудрије главе.

После овог разговора Шлајхер је упитао господина Еберхарта: „Па, шта мислите о Хитлеру?“ – „Ако нешто од онога што каже и треба одбацити, не можемо га сасвим игнорисати, због великих маса које су уз њега.“ – Може бити да је Шлајхер, тада генералмајор и један од најутицајнијих политичара у земљи, одговорио: „Шта да радим са тим психопатом?“. Није прошло ни годину дана, а „психопата“ је загосподарио Немачком. Први пут је ступио пред руководство Рајхсвера** 3. фебруара 1933, да би му изнео своје планове, и да би га, ако је могуће, придобио за себе. Домаћин те вечери био је генерал, барон Курт фон Хамерштајн-Екорд.

* Хамерштајнов трећи син (прим. прев.).

** Reichswehr (1919–1935), немачка армија. На основу Версајског уговора тачно ограничене оружане снаге, по броју и врсти оружја, састављене од добровољаца – професионалних војника (прим. прев.).

Барон је тог дана пунио педесет и четири године и у потпуности је деловало као да је достигао врхунац своје каријере. Већ је 1929. као генералмајор именован за шефа Војног уреда. То је било прикривено обележје за шефа Генералштаба Рајхсвера, који на основу Версајског уговора, званично нипошто није смео да има један такав штаб. Годину дана касније унапређен је у генерала и именован за шефа Хереслајтунга (Herresleitung)*; то је била највиша позиција у немачкој армији. Ово унапређење је било врло оспоравано. Десничарске партије су га жестоко одбиле; пребациле су му да није довољно „национално” настројен. У Министарству одбране су га звали „црвени генерал”, вероватно зато што је добро познавао Црвену армију, на основу личног увида. Импоновала му је блиска веза трупa Црвене армије са масама, за разлику од немачке војске која је политички била потпуно изолована од радничке класе. Упркос томе, било је апсурдно Хамерштајна нападати као левичара, као што је то чинио Фелкише Беобахтер (Völkische' Beobachter)**; био је, коначно, што се тиче статуса, уважени виши официр старе школе. Приликом разговора заповедника у фебруару 1932. године, прилично се јасно изразио: „Сви ми по уверењу стојимо десно, али морамо разјаснити чијом је кривицом дошло до садашњег унутрашњеполитичког распада. Кривицом вoђа десничарских партија. Оне су криве за то.“

Премда је Хамерштајн иза себе имао успешну каријеру, годину дана касније био је сит своје службе.

* Herresleitung – штаб који је командовао свим расположивим државним борбеним снагама немачке војске (прим. прев.).

** *Народни посматрач* – кључно гласило Национал-социјалистичке партије Немачке, које је, установљено 1920. године, излазило 25 година и пропагирало суштину политичких уверења издавача (прим. прев.).

УЗОРНА КАРИЈЕРА ЈЕДНОГ КАДЕТА

1888.	Војна академија Плен (Plön)
1893.	Главна војна академија Берлин – Лихтерфелде (Berlin – Lichterfelde)
1898.	Други поручник у Трећем гардијском пешадијском пуку у Берлину
1905–1907.	У Каселу (Kassel)
1907.	Ратна академија у Берлину
1909.	Натпоручник
1911.	Одељење за распоред трупа у Великом Генералштабу
1913.	Капетан у Генералштабу
1913.	Ађутант Главног интенданта
1914.	Командант одреда војске у Фландрији
1915.	Ia ⁷ у Генералштабу Осмог резервног корпуса
1916.	У Великом Генералштабу
1917.	Мајор
1918.	Ia у Генералштабу Врховне команде
1919.	У Генералштабу Корпуса Литвиц (Lüttwitz)
1919.	У штабу Здружене команде I у Берлину
1920.	Потпуковник
1920.	Шеф Штаба Здружене команде II у Каселу
1922.	Командант Трећег батаљона пешадијске регименте 12 у Магдебургу
1924.	Шеф Штаба Треће дивизије у Берлину
1925.	Пуковник
1929.	Генералмајор, Шеф Штаба у Здруженој команди 1 у Берлину
1929.	Генералпоручник, Шеф Управе за трупе
1930.	Генерал пешадије, Шеф Генералштаба

* Скраћеница за официра генералштаба високог положаја, од дивизије навише; вођа главнокомандујућег штаба (прим. прев.).

ВРЛО СТАРИ КЛАН И ВЕЗА ОДГОВАРАЈУЋА СТАЛЕЖУ

Барони фон Хамерштајн су врло разграната породица, која потиче од старог вестфалског племства. Она се, како годишњак Гота* (Gotha) обавештава, разделила у две линије и четири гране. Пре хиљаду година били су настањени у покрајини Рајнланд (Rheinland), где се још и данас близу Андернаха (Andernach) може видети рушевина замка који носи њихово име; касније живе у Хановерској области (Hannover), у Аустрији и у Мекленбургу (Mecklenburg). Међу њима је било велепоседника, официра, управника области, шумарских начелника; кћери су се удавале одговарајуће сталежу, или су свој живот завршавале као самостанске даме или опатице.

Генералов отац живео је као шумар у Мекленбург-Стрелицу (Mecklenburg-Strelitz). Он је свог сина, за кога кажу да је више волео да постане правник или трговац кафом у Бремену, послао у кадетску школу. Будући да је имао још двоје деце, а никакве имовине, друге се студије нису могле финансирати. Уосталом, младог Хамерштајна су тада повремено позивали и у пажевску службу на царском двору у Потсдаму, што му је исто тако било мало забавно, као и војни дрил. Већ за време овог школовања упознао је каснијег рајхсканцелара Курта фон Шлајхера. Са двадесет година, обојица су добила официрски чин и као поручници отишли у Трећи гардијски пук. Овај пук је уживао велики углед; из њега је изашло више генерала, нажалост и Паул фон Хинденбург** и његов син, Оскар.

Хамерштајн је због припреме за војну академију отишао у пољску артиљерију у Карлсруеу. Тамо је отпутовао са својим стварима које су стале у две кошарице за рубље, пошто је остатак распродао у пуку. Кажу да је ова одлука за Хамер-

* Дворски алманах и броширана књига о племству (прим. прев.).

** Председник Немачке од 1925. до 1934. Одиграо значајну улогу у уздицању Хитлера на власт (прим. прев.).

штајна имала далекосежне последице; у Карлсруеу је поново срео једну даму, због које је и тражио премештај, а њен отац, барон Валтер фон Литвиц (Walther von Lüttwitz), био је тамо шеф штаба. Звала се Марија. Упознао ју је већ 1904. у Берлину и све је учинио да се њоме ожени.

Литвиц је потицао из богате чиновничке породице старог племства из Шлезеије. О његовој жени, грофици фон Венгерски из Мађарске, кажу да је имала циганске крви и да је била потпуно другачија од већине немачких жена; једна од њених преткиња била је чувена играчица Катарина Филипачи (Catarina Filipacci), коју је краљ Саксоније довео на свој двор.

У великој кући, у домаћинству које су Литвици водили у Берлину, није се могло приметити ништа од таквих екстраваганција. У вилхелминском друштву у коме су се кретали, били су „у милости оба краљевска височанства.“ Терке су узимале часове плеса, говориле течно француски и биле брижљиво припремане за њихову прву балску сезону; то је важило нарочито за другу кћер, Марију, која је била „веома допадљива и имала много удварача.“ Није била никаква реткост да на овим плесним забавама буде и стотину гостију. Позвана господа припадала су честитим породицама и честитим јединицама.

У свом дневнику, Литвиц пише: „Наравно да је поручник Курт фон Хамерштајн навраћао у нашу кућу као мој стари друг из пука. Много је играо тенис са обе кћери. У почетку нисмо ни слутили да се загледао у Мице (Mietze) (Марију). Кад нам је то постало јасно, а пошто за женидбу по нашем мишљењу није било довољно средстава која би омогућила безбрижан живот, одмах сам то предочио господину просцу, пошто ми је изнео своје намере. Захтевао сам да их се одрекне. Схватио је моје аргументе, али је замолио да му дозволим да и даље одржава коректне друштвене односе, како се ништа не би приметило. Сложио сам се; то је, међутим, за последицу имало, као што је и требало да претпоставим, наставак флерта.“

Марија фон Хамерштајн се сећа: „Курт и ја смо се знали од зиме 1904. Запазила сам га као нарочито мирног и озбиљног, другачијег од осталих мушкараца. На једној костимираној забави, он одевен у мађарску ношњу, ја у стару страсбуршку, играли смо прилично много. У његовом присуству увек сам се осећала посебно.“ Сретали су се и у тениском клубу. „Приликом повратка кући, господин фон Хамерштајн ми је увек носио ципеле. На опроштајну забаву донео је четири флаше шампањца. У новембру смо се срели на једном вашару у свечаној хали. Плесала сам тамо у белој одећи као фигура *sèvres**, тела обојеног потпуно у бело. Са пуно стрепње сам очекивала будућност.“

Господину фон Литвицу ништа од овог није било познато. Сиромашне официрске породице у армији нису биле пожељне, посебно не у фамилији. Хамерштајн, међутим, није имао новца. У брак није могао унети више од бележнице са натписом: „За уредно вођење дугова“. Тек када га је његов деда потпомогао, Маријин отац је престао да се противи. Још једна препрека ишла је у прилог неодобравању овог брака. Породица фон Литвиц је, наиме, била строго католичка, док је Хамерштајн, који је уосталом показивао мало интереса за религију, био крштен у протестантској цркви. „Мешовити“ брак је у тим круговима важио као проблематичан. Ово питање је и касније код родитеља младог пара изазивало разне непријатности, које је Курт окончао, пошто је одлучно изјавио: „Осим тога,“ писао је својој жени, „ја сам мишљења да се деца морају крстити по мајци, јер их она учи основама религије. Дакле, сваки даљи разговор је сувишан. Што се мене тиче, они могу да се поставе на главу и да нервозно батргају ногама колико хоће. *Ти* због тога ни на који начин не треба да се упушташ у расправе. Ако неко нешто жели, треба *мени* да се обрати.“

* Алузија на фигуре које су се још од 1740. године производиле у фабрици порцелана Manufacture National de Sèvres у делу Париза који се зове Sèvres (прим. прев.).

*Марија и Курт фон Хамерштајн
слика са венчања 1907.*

Без обзира на све проблеме, у Карлсруеу се 1907. могла прославити блистава свадба. О њој постоји званична фотографија. Премда се младин отац жалио да је светковину морао приредити „у скромном кругу”, скуп делује сасвим репрезентативно. Сви гости, међу њима каснији рајхсканцелар Курт фон Шлајхер, припадају војном племству; ордењем окићена господа у гала униформама, даме у великој белој тоалети са раскошно украшеним шеширима.

НЕУГОДНИ ДЕДА

Једна каснија фотографија показује Маријиног оца као генерала, хладног погледа, како седокос, мршав, украшен Орденом за заслуге (*Pour le mérite*), ослања десну руку о бок и изазивачки одмерава посматрача.

У сећањима његове унукe Марије Терезе он игра веома неугодну улогу.

„Био нам је далек, представљао је свет у заласку, који је узалуд покушавао да поново дочара. Његов свет је за нас био свет сенки, хладна раскош његовог службеног стана, исто као и феудална добра. Већина нас није могла да га поднесе.

Једног дана је наложио једном сликару да портретише моје две сестре и мене. Ове слике још увек постоје. То су три пастела са Буци (*Marie Luise*) са леве стране, с погледом на Хелгу, која седи у средини, и ја са десне стране. Хелгин портрет деда је послао натраг сликару, јер је сматрао да на њему изгледа превише јеврејски. Вероватно је читао Чемберленову књигу, која је тада била у моди. (*Houston Stewart Chamberlains, Темељи деветнаестог века/Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, штампана 1899, важила је као главно дело немачког антисемитизма).

У дединој кући није било породичног живота у коме смо ми учествовали. Његова најстарија кћер је заувек остала да живи код куће, јер јој је био забранио да се уда за човека кога је

Валтер фон Литвиц, двадцетих година

волела. Ми, деца, никад нисмо смели да једемо за истим столом са одраслима; оброке су нам давали у кухињи. Моја бака је увек седела на веранди на другом спрату, окружена глицинијама. Никад нисмо смели да идемо горе до ње, јер је боловала од туберкулозе. Умрла је у новембру 1918. у Швајцарској.

Нешто касније, дошло је до породичне драме. Кад смо се вратили са летњег распуста у јесен 1919. у Берлин, избила је револуција. Деда Литвиц је био, као и раније, командујући генерал у Берлину. Становао је у Харденбергштрасе. Тамо је био рођен и мој брат Лудвиг, а моја мајка је са бебом остала у дединој кући. Једног дана у посету је дошао фелдмаршал Хинденбург да би разговарао с дедом. Мајка је имала идеју, можда због њеног наивног честољубља, да би он требало да буде кум мом брату. Ја сам хтела да јој се додворим и обећала сам јој, сасвим друкчија од моје старије сестре која никад не би била спремна на такву једну глупост, да ћу Хинденбурга замолити за ову љубазност. Са букетом цвећа у руци пришла сам му, наклонила се и упитала га.

Када сам неколико недеља касније заједно са мајком поново дошла у дедину кућу, нашли смо је напуштену. Где је био? Тражили смо га у његовој радној соби, али га нисмо нашли. Имала сам осећај да иза сваке столице вреба прогонитељ. Кућа нам је изгледала некако непријатно. Ми, дабоме, нисмо могле знати да је деда побегао и да се налази код својих рођака у Мађарској. Како је то све моја мајка поднела? Била је тако блиска са оцем, да јој је он сваки дан, током целог свог живота, својим ситним, шкртим рукописом писао дописнице.“

Литвиц примећује уз то на свој једнако лаконски и прек начин: „Касније је, нажалост, наступила затегнутост између мене и Курта Хамерштајна. Он је после рата постао опортуниста, и ту смо се сукобили.“ И Смило, Хамерштајнов шурак, каже: „Повучена је линија раздора. Једна скоро класична трагедија у најужем кругу породице. Моја сестра Марија веома је патила због тог конфликта.“